

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ФІЛОСОФСЬКОГО МИСЛЕННЯ: СЕНС ЧИ ПРЕДМЕТ?

Сломський В.С. (Варшава, Польща)

Анотація

Автор зазначає, що філософія, як мистецтво культивування певного виду діяльності, потребує уточнення, у чому власне полягає філософування. Спроба визначити філософію як таку, що покликана розв'язувати філософські проблемами, не може задовольняти тому, що по суті справи це – тавтологія. Така відповідь провокує наступне питання про те, що таке філософські проблеми, отже створює більше проблем, ніж їх розв'язує. Це твердження у контексті даної статті є важливим, адже навіть спроби спростувати філософію поціляють у предмет філософування.

The author marks that philosophy, as an art of cultivation of certain type of activity, needs clarification, in what philosophing consists actually. An attempt to define philosophy as such, that called to decide philosophical problems, can not satisfy because as a matter of fact it is tautology. Such answer provokes a next question about what philosophical problems are, so, creates more problems, than decides them. This assertion in the context of this article is important, in fact even attempts to refute philosophy becomes a subject of philosophing.

Ключові слова

ФІЛОСОФІЯ, ФІЛОСОФУВАННЯ, СЕНСОТВОРЧІСТЬ, СВІДОМІСТЬ, ПІЗНАННЯ, ПСЕВДОПРОБЛЕМА

Вступ

Дивлячись на філософію, як на мистецтво культивування певного виду діяльності, слід запитати про те, чим є ця діяльність – у чому полягає філософування. Відповідь, що філософування полягає у розв'язуванні певного роду проблем, які називають філософськими проблемами, не може задовольняти тому, що по суті справи це – тавтологія, що повторює в означенні питання, на яке ми силкувалися відповісти. Цього типу відповідь одразу ж ставить наступне питання про те, що таке філософські проблеми, в який спосіб їхній особливий характер справляє, що філософія різниться від того, що не є філософією, одним словом – створює більше проблем, ніж їх розв'язує. Це твердження у контексті нинішньої праці є важливим, оскільки більшість спроб окреслити філософію виходить саме з окреслення характеру філософських проблем, справляючи, що ці спроби з пізнавальної точки зору є мало цікавими. Навіть спроби спростувати філософію поціляють у предмет філософування, а не в характер діяльності, предметом якої є філософська проблема, доказом чого є вітгенштайнове визначення проблем філософії як псевдопроблем. У

нинішній праці я виходжу із засновку, що спроба означити філософію не позбавлена сенсу за умови, що вона стосується того, чим є філософське мислення, а не предмет філософування, який для окреслення сутності філософії не має значення.

Мета статті

Питання про те, що таке філософське мислення, здається простим, однак насправді воно приховує в собі щонайменше кілька проблем, кожна з яких вимагає окремого розгляду. Отож основне питання, що таке філософське мислення, зводиться по-перше, до питання, що таке мислення взагалі та що таке (або чим може бути) результат мислення (себто розуміння); а по-друге – до питання, чим цей особливий вид філософського мислення й розуміння відрізняється від інших його видів і чи взагалі допустимо виокремлювати філософське мислення й розуміння зпосеред інших форм інтелектуальної діяльності. Метою нинішньої роботи буде саме спроба дати відповідь на деякі з питань, пов'язані з проблемою філософського мислення.

Обґрунтування проблеми

Незалежно від того, які критерії ми вважатимемо достатніми для того, щоб відділити філософське мислення від інших форм мислення, не підлягає сумніву, що ці критерії мусять відноситися до сенсу, що становить кінцеву мету кожного мислення. Іншими словами, мислення прямує до відсторонення сенсу там, де вважає його присутність важливою з тієї чи іншої точки зору. Чисте споглядання світу, себто позбавлене сенсотворчого вкладу свідомості – неможливе, оскільки таке споглядання було б не спогляданням світу, а набором хаотичних даних, серед яких *суб'єкт споглядання* не відрізняв би нічого, що давало б йому право вважати свої спостереження віддзеркаленням чогось, що заслуговувало б називатися дійсністю. Надавання сенсу відбувається вже на етапі спостережень, зазначав К. Попер, і, хоча це є основний сенс, сенс, який щойно вимагає опрацювання мисленням, та однак про чисті споглядання говорити неможливо.

Окреслюючи філософське мислення як пошук сенсу, натрапляємо таким чином на опозицію між сенсом та його відсутністю. Сенс може з'явитися тільки тоді, коли існує недобір сенсу і коли цей недобір буде як такий розпізнаний. Обшир, в якому рухається людина, мусить спершу бути *наповнений* пізнавально через окреслення його як недобору сенсу і лише тоді він може стати обширом, що уможлиблює появу сенсу, який його наповнить. Опозиція між сенсом та недобором сенсу тут не є звичайною опозицією між відомим і невідомим – для філософського мислення невідоме існує ніби за дужками доступної окресленню дійсності, а в принципі не існує як дійсність, що піддається наповненню сенсом. Розпізнання певного фрагмента дійсності як обширу, що домагається окреслення (*осенсовлення*) є, таким чином, першим кроком філософського мислення, є етапом будування опозиції між сенсом та його недобором. Таким чином, філософське мислення не можна звести до пасивного пошукування – воно є первинною у відношенні до процесу пізнання діяльністю, є створенням умов, в яких це пізнання стає

можливим. Це мислення полягає не стільки у витворюванні власних предметів, скільки у витворенні самого себе як суб'єкта, який звертається до того, що пізнаване. Воно не є тими самим, що пізнавання, незважаючи на те, що пізнавання виростає з нього. Окресленням дійсності як такої, що вимагає пізнання та розуміння, воно створює передусім самого себе, оскільки сам акт окреслення дійсності як такої, що вимагає розуміння, рівнозначний із формуванням філософського мислення.

Опозиція між відсутністю філософського сенсу, що відкривається в предметі, та сенсом, який цьому предметові треба надати, сягає вочевидь значно глибше, ніж встановлена лінгвістикою опозиція між значенням та відсутністю значення. Ота лінгвістична опозиція стосується виключно знаку, значення якого існує виключно в силу довільного вирішення, *первинної домовленості*. Проте філософське мислення не є називанням, не є усталенням сенсу, а його пошуком. Філософське мислення існує єдиною в опозиції між сенсом та недобором сенсу, є можливістю й, одночасно – певного роду наказом знаходження цього сенсу і наповнення простору, що відділяє [все] сенсовне від [усього], що сенсу позбавлене. Відкривання дійсності як такої, що домагається наповнення сенсом, не є власне кажучи, відкриванням у справжньому значенні цього слова, проте одночасно не є і довільним творчим актом, який передбачав би підпорядкування дійсності тому, хто цей акт звершує. Діяльність філософського мислення проявляється не стільки у відкриванні тих ділянок дійсності, які не мають усталеного сенсу, скільки в усталенні, що вони не мають сенсу. Різниця між відкриванням дійсності та усталенням, що цю дійсність треба довизначити сенсом, є принциповою, адже становить вихідну точку для визначення меж філософського мислення, поза якими це мислення втрачає свою ідентичність.

Історію філософії можна розуміти як історію знаходження в дійсності тих її фрагментів, які філософське мислення не в змозі зробити своїм предметом. Говорячи про дійсність, немає потреби виділяти в її межах те, що є і що не є доступним філософській рефлексії: для філософського мислення дійсність існує лише настільки, наскільки є його предметом. Це ствердження вочевидь немає нічого спільного з онтологією і не стосується буття як такого. Воно стосується виключно тієї риси філософського мислення, яка полягає у підпорядкуванні дійсності власним правилам, у чисто інтенційному перетворенні цієї дійсності у сферу, що піддається філософській рефлексії. З цієї точки зору філософія має експансивний характер, оскільки її ідентичність не залежить від особливих рис предмета, який є для неї предметом пізнання, а єдиною від констатації, що цьому предметові треба надати сенс. У зв'язку з проблемою опозиції між сенсом і недобором сенсу постає питання: що саме становить рушійну силу, що спонукає філософське мислення до встановлення цієї опозиції, а далі – до прикладання зусиль, спрямованих на її ліквідацію? Здається, що це

питання найлегше відповісти, повертаючись до початків західної філософії, себто до моменту, коли філософське мислення відірвалося від мислення міфічного. Визначення цієї події назвою поривання з наївною вірою в початок світу є недостатнім для зрозуміння суті філософського мислення. Із сьогоденної точки зору багато філософських систем можна окреслити як такі ж недоречні й наївні, як гомерівські оповідання про завоювання Трої, що пояснюють кожен випадок тією чи іншою аналогічною акцією богів на Олімпі.

Для розуміння відмінності між мисленням у категоріях міфічних та мисленням філософським найсуттєвішим є не ствердження падіння віри в міфи чи констатація, що віра в науковий метод як спосіб пояснення світу замінила віру в істину міфології. Тут суттєвою є передусім різниця у способі визначення сенсу світу. На противагу до філософських пояснень (у сенсі ранньої космології) міф не відкривав першоначала світу, а накладав його світу, становив витворення сенсу і накладання його [сенсу] на дійсність. Поступ від мислення міфологічного до філософського полягав же не стільки у заміні сенсу надаваного сенсом віднайденим у дійсності, скільки у заміні процедури надавання сенсу процедурою, яку можна окреслити назвою надання відсутності сенсу, а відтак ствердження, що щось є незрозумілим. Міф перестав становити допустиму форму пояснення дійсності тому, що в основі нової форми мислення, яка його замінювала, лягло переконання, що спостережуваний недобір сенсу не можна доповнити простим заходом витворення цього сенсу [8, с. 39-40]. Іншими словами, філософське мислення помічає, що між реальним світом та мисленням як таким не з'являється нічого, що можна було б назвати реляцією подібності і, що філософське мислення, яке виходить із констатації сенсовності світу, пізнає факт незрозумілості світу і в результаті унеможливорює спробу дійти до цього сенсу. Стародавня філософія акцентувала увагу на тому, що філософське мислення – це необхідна умова людяності та одночасно – її наслідок. Людина може на цій підставі думати, що вона є людиною і, одночасно є людиною саме завдяки тому, що знаходить сенс в оточуючій її дійсності. Теофраст писав: «Алкмеон твердить, що людина відрізняється від інших істот тим, що тільки він один мислить, у той час, коли інші істоти, хоч і зазнають відчуттів, але мислять» [7, с. 38]. Як наділена здатністю мислити істота, людина бореться за свою людяність із необмеженою та безкрайньою дійсністю, яка може її знищити як людину. Знаходячи у зовнішньому світі сенс, людина зберігає свою окремішність щодо цього світу. Від інших істот, ідучи за словами Теофраста, людина різниться тим, що може боротися за свою окремішність відносно безмежної дійсності.

Філософське мислення – це передусім певного роду завдання – завдання самовіднесення людини щодо сенсу. Проте здатність філософського мислення знаходити сенси у світі – це лише вступна умова, що уможливорює проявлення філософського мислення як окремішньої від інших форми інтелектуальної діяльності. Сенс не з'являється для цього мислення сам із себе, не є безпосередньо даний,

його треба відкрити, знайти шляхом відрізнєння його від того, що сенсом не є або є ним тільки з вигляду. Філософське мислення передбачає, таким чином, певну процедуру доходження до своїх предметів та процедуру, що уможлиблює дефініювання, чим є сенс, що становить зміст процесу розуміння. У свою чергу ота процедура, що відрізняє філософське мислення від інших форм мислення, не може бути точно визначена, себто не може становити безпомилкового (*niezawodnej*) методу, своєрідного рецепту філософування, але, окрім прийняття кількох необхідних передумов, повинна щоразу пристосовуватись до предмета, який досліджує. Будь-яка спроба підпорядкувати філософське мислення окресленій методології веде рано чи пізно до дегенерації і до втрати зв'язку з дійсністю. Застосування точного методу тягне за собою зосередження філософії виключно на самій собі. «Є також такі філософи, – писав К. Поппер, – котрі не помічають серйозних, нагальних проблем, та незважаючи на це, вправляються (*produkuja wprawki*) у застосуванні модних методів; їхнє філософування полягає в застосуванні якогось методу чи підходу, а не в пошуку. Вони закидають (*zapędzaja*) філософію в багно псевдопроблем та вербальних головоломок» [6, 127-128].

Слід звернути увагу, що такі якості, як мораль, пізнання, знання і т.п., щонайбільше можуть впливати з філософського мислення, натомість не є його необхідною умовою. Адже філософське мислення не ставить цілей. Що принципово відрізнялися б від тих, до яких прямують інші види мислення, такі як міфічне, релігійне, наукове чи поточне мислення. Мислення як таке завжди прямує до встановлення певного порядку в світі, однак цей порядок старається реалізувати різними шляхами. Вище я згадував про відмінності, що відділяють філософське мислення від міфічного, проте власне кажучи, ніщо не перешкоджає, щоб філософське мислення накладалося на інші форми мислення та піддавало отримані ним результати власному аналізу. Цього роду накладання різних видів мислення помітне, зокрема, у випадку релігійного мислення (причому названі форми мислення ніскільки не вичерпують всіляких можливих різноманітностей мислення), про яке Д. Локк писав: «... ці люди (які не послуговуються розумом. – В.С.) пускають свої фантазії та улягають природженим перебільшенням, що доводить їх у релігійній царині до настільки дивних поглядів і таких дивовижних практик, що мисляча людина може тільки вражатися їх шаленством і вважати, що ці речі є настільки далекими від того, щоб могли піддаватися великому і мудрому Богу, що не він не може не судити, що вони смішні та відразливі для людини з тверезим глуздом» [3, с. 317].

Історія філософії показує, що філософське мислення не знаходить іншої опори, крім самого себе. Багато філософів старалося, проте, знайти точку опори, що забезпечувала б достовірність результатів філософування. Найзнаменитіша спроба знайти таку точку – причому не стільки з огляду на запропонований розв'язок, скільки через свою

поразку – це вочевидь картезіанське прагнення встановити початок пізнання. Правомірним здається твердження, що безпосередньою причиною, через яку *cogito ergo sum* не могло удатися, був не той факт, що душа враз із усіма змістами, що в ній містяться була хибно прийнята за властиву основу філософування, скільки факт, що мислення (*cogito*) не було для Декарта фактом основним, первинним і таким, що не вимагає пояснення, а було чимось, що мислячому суб'єктові явилось як очевидне в силу безпосередньої інтуїції. Завдяки інтуїції найпростіші та найочевидніші істини стають аксіомами (*pewnikami*), з яких застосуванням відповідного методу (дедукції) можна вивести достовірне знання. Сутністю картезіанського методу при цьому є стільки віра в придатність дедукції як методу стисло логічного, але віра в те, що завданням методу є встановлення початку пізнання, що гарантує правильність результатів [1, с. 177]. Проте одночасно філософія Декарта усвідомила залежність пізнаваного предмета від суб'єкта: до Декарта назвою суб'єкта окреслювали те, що тільки помислене і що не існує реально. Для визначення, чим є філософське мислення, відрізнення предмета пізнання від його суб'єкта має значення настільки, що дозволяє усвідомити, що схоплення дійсності думкою і надання цій дійсності сенсу є можливе тільки щодо суб'єкта, який надає сенс і означає водночас до визначення самого цього суб'єкта.

Для Аристотеля найважливішим знанням, найбільш достойним пошуків, було знання про буття як таке, а відтак знання, що стосується всього, що існує. Філософію, яка прагне досягти знання у цьому розумінні знання, Аристотель окреслював назвою теології, бо ж вона стосується божественного знання, недоступного людині безпосередньо. Це знання не тільки належало знайти, але перед розпочинанням пошуків належало окреслити, чим це знання повинно бути – саме окреслювання так трактованої філософії було, таким чином, починанням теоретичним. У свою чергу це можна витлумачити як увінчання (*zwieńczenie*) філософії Аристотеля, себто як фінал шляху, до якого доходить філософія, започаткована тим, що становить її джерело, себто – для Аристотеля – через здивування щодо чудовості всесвіту. Це здивування, проте, є нічим іншим, тільки власне усвідомленням собі, що світ перестав бути зрозумілим, сенс, що його він мав дотепер, виявився хибним і його треба замінити новим сенсом. Пошук цього нового сенсу може проходити на різних рівнях, починаючи з природничих наук та закінчуючи метафізикою, яка знаходить сенс для цілісності буття і цим дефінітивно усуває недобір сенсу за «дужки» дійсності.

У подібний спосіб філософію розуміли ще й до Аристотеля. Для піфагорійців філософія була *приятелькою мудрості*, себто мудрість імплікувала розв'язування філософських проблем. З часів Піфагора окреслення *філософ* почало означати певну пізнавальну форму щодо світу [4, с. 22], реалізовану згодом у найдосконалішому вигляді в особі Сократа та пов'язану з *мудрістю*, що розумілась як знання, *яке роз'яснює сутінки, розв'язує заплутане, прояснює невідоме, уточнює непевне* (Д. Коллі). Слід підкреслити, що для піфагорійців метою

філософії було конструювання адекватної моделі всесвіту, а відтак наповнення доступної їм дійсності сенсом, отримуваним внаслідок піддавання цієї дійсності логічно-математичному розумуванню. Отримане в такий спосіб знання до такої міри відходило від знання поточного, отриманого від чуттів, що піфагорійці берегли його як езотеричну, мало не релігійну, доктрину, вірячи, що вона пояснює увесь світ, включно зі суспільною та політичною дійсністю (що схияло їх включатися у політичну діяльність: відкриття істинного сенсу світу мало гарантувати панування над ним) [6, с. 132].

Прикладів перетворення філософії у зброю боротьби за політичні впливи можна знайти вочевидь багато, а найтрагічніші приклади надало двадцяте століття. Тому-то надзвичайно суттєвим питанням стає не стільки оцінка потенційної сили, прихованої у філософських ідеях, скільки окреслення чітких меж, поза які філософія та філософське мислення не повинні виходити. Здивування світом, яке завжди з'являється там, де було підірвано дотеперішню систему значень, не може становити виправдання для мислення, що намагається надавати дійсності сенс, замість того, щоб його у ній шукати. Філософське мислення щонайменш такою ж мірою є процесом відкривання самого сенсу, а порушення рівноваги між цими двома процесами веде до вичерпання (*wynaturzenia*) філософського мислення, яке стає некритичним обстоюванням власної філософської системи.

Проте обмеження, що полягає у відмові від спроб надавати сенс дійсності, є не єдиним, якому має підлягати філософське мислення. Таким же важливим – хоч і з інших точок зору – обмеженням є рівень загальності проблем, що становлять зміст філософських розмірковувань. Під *проблемою* слід розуміти тут не тільки ситуацію, витворену констатацією недовизначеності певного фрагменту дійсності, а передусім ситуацію, в якій ця недовизначеність домагається доповнення сенсом. Поняття філософської проблеми імплікує, таким чином, поняття певного стану напруженості, що з'являється там, де філософське мислення відкриває недовизначеність. Саме ствердження, що щось є незрозумілим, ще не є достатньою умовою філософської рефлексії – також інші форми мислення прямують до усунення почуття невпорядкованості світу, що впливає з його незрозумілості. Філософське мислення, крім того, що саме витворює власний предмет вказуванням на його недовизначеність – розташовується щодо цієї проблеми, якщо можна так сказати, у горизонтальному положенні, стає навпроти неї лице в лице, зупиняючи всі інші доводи, які могли б спрямувати їх на цей предмет. Тут не йдеться лише про звичайне пізнання заради самого пізнання, себто про відсутність інших, окрім самого пізнання, цілей філософування. Йдеться про щось значно глибше й можливе для схоплення тільки через сам процес філософського мислення, про щось, що робить із цього мислення рівноправного *партнера* предмета, доокреслюваного сенсом. Дійсність, що відкривається як сфера, позбавлена (відомого) сенсу, спричинює

певний вид поглинання суб'єкта пізнання в процесі філософської рефлексії, ізолює його від буття, наявного поза відношенням суб'єкт-предмет, і створює ситуацію, в якій мислячий суб'єкт не може обличити рефлексію, що довізнає сенс, і не може у довільний момент виразити згоду на тривалу відсутність цього сенсу.

Зважимо й на те, що відрізняє філософію від науки, а саме: рівень загальності філософських проблем. У філософії останніх десятиріч між собою стикались (*ścierały się*) дві позиції щодо рівня узагальнення проблем, якими повинна займатися філософія. Філософи, ідеї яких виводяться з аналітичної традиції, схильні висловлюватися «за» (*optować za*) якомога вужчим спектром (*przedziałem*) проблематики, якою філософії дозволено займатися без потрапляння в пустослів'я, а єдиним обмеженням тут є щонайбільш індивідуальне філософське відчуття, суб'єктивний досвід (*przeświadczenie*), який націлює на те, що чимось варто займатися. З іншого ж боку, маємо філософію – якщо не системну, то в будь-якому разі таку, що порушує найзагальніші проблеми, що їх в стані перед собою поставити людина. Проти системно-узагальнювальної філософії деколи висувують закид виходу за межі власної компетенції, творення довільних світоглядів і різних ідеологій, словом того всього, що вище було назване довільним творенням сенсу для дійсності, що є предметом філософування.

Суперечка про ступінь загальності проблем у вищеподаному вигляді здається має також значення для визначення, чим є філософське мислення. Британську аналітичну філософію називають творенням *przyczynków* до оксфордського словника, проте варто пам'ятати, що принципова філософська позиція, проявом якої є цього роду творення (*wytwórczość*), ніскільки не заслуговує легковажного ставлення і впливає зі справжнього зацікавлення (*przejęcia się*) проблемою компетенції філософії – проблемою, яка сама є однією з найзагальніших проблем, які філософія може перед собою поставити. Проте, як я вже згадував, проблема загальності філософських проблем не вирішує про специфіку філософування і не відрізняє філософського мислення від інших видів мислення. Важко було б також сказати, в чому докладно має полягати ота загальність і (*względnie*) особливість, не кажучи вже про необхідність визначати межу, що відділяє загальність та імпліковану нею *філософічність* дискусії від особливості, що імплікує *звичайну* науковість. Важливим є тільки те, що було сказане вище: філософське мислення мусить саме витворити свій власний предмет вказуванням дійсності, що вимагає до визначення сенсом, з чого випливає, що воно не може керуватися жодним точним методом, визначеним природою (допіру окреслюваного) предмета.

Метою філософського мислення у найпершому, психологічному вимірі залишається дійсно (*wprawdzie*) заспокоєння не дуже визначеної потреби у пізнанні та почутті безпеки, створюваному передбачуваністю оточенням, однак це – лише одна, хоча й (*aczko*) необхідна, причина, що мотивує філософське мислення. Коли б ішлося виключно про потребу пізнавати світ, тоді філософія нічим не різнилася б від

науки, а її проблеми дозволяли б застосовувати наукові дослідницькі процедури. У свою чергу виявлення філософського мислення виключним посиленням на почуття безпеки та до потреби запровадження ладу в навколишній світ справило б, що це мислення стало б не розрізнявальним від мислення міфічного, яке можна окреслити як повернення ладу в довіллі за допомогою найпростіших доступних способів, себто накиданням цьому оточенню законів, яким воно мусить підпорядковуватись. Це мислення є якістю цілковито відрубною від психічних процесів, що становлять рушійну силу багатьох людських вчинків, що однак не означає, що його таким (зокрема, у поточному уявленні про філософію) вважають. Слід зауважити, що особи, не пов'язані з філософією на щодень, часто сприймають її як царину, покликану якраз до того, щоб розв'язувати типово психологічні проблеми, пов'язані, наприклад, із почуттям без сенсу. Тут можна говорити про різницю (чи взагалі провалля), яка відділяє поточне уявлення про філософію від філософії такої, якою вона є, і якою є саме з огляду на суть філософського мислення [5, с. 42].

Ця проблема не стосується виключно питання, чи філософське мислення може мати наслідки в практичній, а отже також психологічній сфері життя. З точки зору суті філософського мислення таких наслідків немає, себто вони не існують як складник цього мислення і, якщо результат філософської рефлексії виявляється істотним з огляду на ту чи іншу практичну мету, то цей факт ніяким чином не впливає з напрямку, в якому рухалась рефлексія. Іншими словами, філософське мислення, подібно як мистецька творчість, проходить незалежно від яких-небудь зовнішніх чинників, таких як економічні, психологічні чи суспільні обумовленості, а якщо входить воно – уже як сформований *філософський погляд* – у зв'язок із тим, що є зовнішнім відносно нього, то діється так без безпосереднього віднесення до суті філософування.

Усталення моменту, в який філософське мислення бере свій початок, буває відносно легкою справою і впливало з відрізнення цього мислення від інших форм мислення, зокрема мислення практичного, міфічного та наукового. (Окремою проблемою є встановлення відмінностей між філософським мисленням та мистецькою творчістю, яку також можна окреслити як певного роду до визначення дійсності сенсом. Ця проблема, однак, виходить за рамки цієї роботи.) Для розуміння, що таке філософське мислення, таким же істотним виявляється встановлення зарівно – і початкового моменту (визнання певного обширу дійсності таким, що вимагає до визначення), і моменту, в який філософське мислення доходить до кінцевого результату, себто віднаходить у досліджуваному просторі певний сенс і цей сенс називає. Тоді виникає питання, в чому полягає розуміння цього сенсу і – передусім – чи момент дефінітивного знаходження сенсу є моментом дійсним, себто чи можливим є відрізнення сенсу «істинного» від того, що становить тільки вигляд сенсу і що з логічної точки зору слід визначити як хибу.

Висновки

Отож здається, що встановлення такого моменту – завжди при цьому менш чи більш довільне – є можливим тільки ззовні, з-поза обсягу того, чим є філософське мислення і, що саме це мислення може в принципі довільним чином ставити собі нові пізнавальні цілі. Виходячи з визнання, що окреслена дійсність домагається до визначення сенсом, це мислення шукає цього сенсу, проте одночасно не втрачає здатності безперервно витворювати диспропорції між сенсом та недобором сенсу. Воно справді може на певному етапі зупинитися й визнати, що приписаний проаналізованій дійсності сенс є саме тим, якого шукали, однак воно не знаходить саме в собі достатньої підстави, яка дає змогу однозначно вирішити, що якийсь фрагмент дійсності було пізнано абсолютним способом. Оцей позафілософський аспект філософського мислення одночасно пояснює причину, через яку основні проблеми філософії досі дефінітно не розв'язані, а кожен висновок, визнаний із тієї чи іншої точки зору остаточним, може виявитися підірваним тим же філософським мисленням, яке й було його причиною

Перспективи подальших наукових досліджень

Докладний аналіз згаданого *позафілософського* аспекту філософування виходить за рамки нинішньої роботи, проте слід згадати, що цей аспект пов'язаний із здатністю філософського мислення послуговуватися *знаряддями*, що уможливають оволодіння досліджуваними предметами. До цих *знарядь* слід зарахувати серед іншого мову, філософську інтуїцію, творчу *inwencję* – всі ці якості, застосовані до розв'язування філософських проблем, є справді суттєвими передусім для процесу філософського мислення у його суб'єктивному вимірі (окрім мови), однак вони творять для цього мислення опору, завдяки якій воно може перестати витворювати диспропорції між недовизначеністю сенсу та дійсністю, зрозумілою завдяки відкритим сенсам. Саме це мислення, однак, залишається активним, може кожної миті поставити під питання сенс, що досі визнавався адекватним і розпочати процедуру пошуку спочатку.

Джерела

1. Decartez R. Prawidła kierowania umysłem. – Warszawa, 1958.
2. Legowicz J. Filozofia starożytne Grecji i Rzymu. – Warszawa, 1968.
3. Locke J. Rozważania dotyczące rozumu ludzkiego. – Warszawa, 1955.
4. Markiewicz B. Od filozofów jońskich do Pascala. – Warszawa, 1999.
5. Martens E., Schnadelbach H. Filozofia. Podstawowe pytania. – Warszawa, 1995.
6. Popper K.R. Droga do wiedzy. Domysły i refutacje. – Warszawa, 1999.
7. Teofrast. Pisma filozoficzne. T.1. – Warszawa, 1963.
8. Вандишев В.М. Філософія. Екскурс в історію вчень і понять: Навчальний посібник. – К., 2005.

Стаття надійшла 25.05.2008 р.